

виданні «Панорама Мукачєва», 27.04.2012); «*Липовий*» агент ЦРУ прийшов в кіно у бронезилеті і з пістолетом (заголовок новин «ТСН», ТК «1+1», 05.08.2013). Характерно, що в текстах і заголовках ЗМІ слова *липа*, *липовий* часто беруть у лапки — саме так виокремлюють переносне, але неусталене вживання або вказують на позалітературний статус лексеми.

Отже, бачимо складний рух лексем *липа*, *липовий* із розмовної мови загального вжитку до арго з розвитком нового значення, а потім у зворотному напрямку — з арго до розмовної мови. Частотність уживання з часом стирає експресію, зумовлену свіжістю метафоричного образу, слово не сприймається в узусі як ненормативне і через просторіччя поступово входить до розмовної сфери літературної мови.

На нашу думку, арготизми *липа*, *липовий* правильно кваліфікувати як омоніми до однозвучних слів із денотативною семою «дерево».

Тетяна Черненко

З ІСТОРІЇ СЛОВА ГОСТИНЕЦЬ

У сучасній українській літературній мові слово *гостинець* уживається в значенні ‘подарунок’, але мало хто із сучасників знає, що воно ще донедавна побутовало як географічний термін із семантикою ‘тракт, дорога’.

Гостинець — це давнє спільнослов'янське слово, яке утворилося ще на праслов'янському ґрунті. Словотвірно воно пов'язане зі словом **gostь*. У праслов'янській мові, як і в латинській — *hostis*, ця лексема спочатку мала значення ‘чужоземець’, ‘ворог’, а потім — ‘приїжджий, купець, гість’. Від слова **gostь* у цей період утворюються похідні слова шляхом додавання суфіксів: **gostь* + *-inь* → **gostinь* ‘гостинність’, ‘гостинний’; **gostinь* + *-ьсь* → **gostinьсь* ‘тракт, дорога, якою їхали гості-купці’.

У давньоруський період (приблизно в XIII ст.) лексема *гостинець* практично втрачає зв'язок зі словом *гость*, але зберігає сему ‘дорога’ і стає географічним терміном зі зна-

ченням 'тракт', 'дорога', 'велика дорога'. Це засвідчують дві староукраїнські грамоти XIV ст. (див.: Грамоти XIV ст.). В одній з грамот (з території Волині), датованій 8 грудня 1322 р., знаходимо інформацію про те, як князь Любарт Гедимінович дарує села на соборній церкві Іоанна Богослова в Луцьку: *...отъ Бакъшыны горы до дороги Лисчинъское, а тою горогою до перереского **гостинца** съ Луцка до Олыки, а покинувши **гостинець** Олышский въ право, а другую дорогу до Поддубецъ, поехати укзрунтъ Теременский на левой руце, а по правой Поддубецъкий, просто ку **гостинцу** до Жыдичына отъ Олыки, а покинувьши **гостинець** Колковъский, взати въ лево **гостинцемъ** до Жыдичына на западъ летний, по левой руце. Теремский, а едучи дорогою зъ полмили на западъ зимный на **гостинець** Луцкий — полеский, а оттоль до дороги, которая идетъ зъ Жыдичына до Крупой, прозываемое Острозкое, по половицы зъ Яровицею — по левой стороне Теременское. У грамоті, написаній після 1349 р., йдеться про те, як Казимир, король польський, дарує своєму слугі Івану дворища Заньво та Микитино: *...ω(т) бреховича дуб. по долѣшьнии коньць. деречину гаику. а по путь польдѣгацьскыи. а по **гостиньць** по кольбаквьскыи.**

У XVI ст. (1587 р.) зустрічаємо аналогічне вживання слова *гостинець* на Київщині: *...ани жадного члвка подданого его мл. пна Харлинского, ишли есмо **гостинцем** великом Киевским, не бываючи у Хабном, але перешедши мость через Ушу...* (див.: СРУ, 78).

Староукраїнський географічний термін *гостинець* часто поєднувався з топонімами: *гостинець Олышский, гостинець Колковъский, гостинець Луцкий, гостинцем Киевским*, утвореними суфіксальним способом від назви міста (поселення).

Дослідник О. В. Крупка зазначає: «Гостинці споруджувалися для руху гужового транспорту і проходили основними торговими шляхами; були головними магістралями й сполучали великі міста та сусідні землі». В. В. Пришляк умовно поділяє гостинці на 'великі', 'вільні', 'добровільні', 'дозволені' і 'недозволені' та 'королівські'.

З XVII ст. слово *гостинець* у значенні 'дорога' засвідчують і Житомирські актові книги, напр.: *... дорогою добровольною **гостинцемъ** звыклымъ через село...*, 1602 р. (див.: ЦДІАУ,

ф. 11, оп. 1, спр. 2, с. 65); ...*па(н) Якубъ Лакгѣ(в)ни(ц)ки(и) еха(л) зъ села Половѣ(ц)кои до Котѣ(л)ни на я(р)марокъ самовторъ с хлопъце(м) **дорогою** доброво(л)ною, **гости(н)це(м)** звы(к)лымъ на село Жу(р)би(н)цы...*, 1605 р. (ДМ, 47); ...*члвка десети на доброво(л)но(и) **дорозе** межи Чу(д)нова и Глубо(т)ца, которые, де(и), ехали **го(с)ти(н)це(м)** звы(к)лы(м) до Чу(д)нова на то(р)гъ...»* (т.с., с. 102); ...*приете(л) мо(и) Мунру(н) Да(ш)кѣви(ч) до села пна Григо(р)я Ке(в)лича до Старосѣ(ц) ω потреба(х) свои(х) ми(мо) до(мъ) пна Се(р)хове(ц)кого // ве(ц)ко(з)[о] **го(с)ти(н)це(мъ)** звы(к)лы(мъ)*, 1609 р. (т.с., с. 135).

В пам'ятках *гостинець* функціонує як синонім до слова *дорога* (*ехали, **дорогою гости(н)це(м)** звыклымъ; еха(л) зъ села Половѣ(ц)кои до Котѣ(л)ни на я(р)марокъ самовторъ с хлопъце(м) **дорогою** доброво(л)ною, **гости(н)це(м)** звы(к)лымъ*). Проте тексти засвідчують диференціацію слів *гостинець* і *дорога* (*и на **го(с)тинъца(х)**, и на **дорогахъ***). Семантика поняття *гостинець* звужується, що, очевидно, і стає причиною поступового його переходу до пасивного фонду лексики.

У державному архіві Житомирської області в опрацьованих справах 1858 — 1917 рр. слово *гостинець* заступає лексема *дорога*: ...*у прочаго прописана граница отъ урочища Кичокъ, отъ **дороги** противу Села Гаевичъ, с грунтомъ Княгини Вишневецкой* (1858 р.); ...*отъ границы полей моихъ съ другой стороны **дороги** выкопать ровъ во всю длину до границъ своихъ садебъ...* (1882 р.); ...*на хуторѣ Услоковкѣ, по Старой Киевской **дорогѣ**...* (1902 р.).

Відомі дослідники Полісся ХХ ст. М. І. Толстой та М. В. Никончук також не фіксують географічного терміна *гостинець* зі значенням 'дорога, шлях'. Не зберігають його ні говірки сучасної Житомирщини, ні інших областей України (див. праці Т. А. Марусенко, Є. О. Черепановій, О. К. Данилюк, Т. В. Громко, І. М. Потапчук та ін.).

Поодинокі вживання слова *гостинець* зі значенням 'бита дорога' виявив М. Й. Онишкевич на Стрийщині у бойківських говірках (Онишкевич, 188). Дослідник В. П. Шульгач фіксує апелятив *гостинець* з семантикою 'шлях' на Західному Поліссі, зокрема, у кількох населених пунктах Волинської області та на Рівненщині у с. Новосілка Володимирецького р-ну (СТГЗП, 220).

Зміну значення слова *гостинець* відбивають і лексикографічні джерела. Вони засвідчують, що з XI до XVIII ст. слово *гостинець* функціонувало як географічний термін на позначення дороги. І лише з XVI—XVII ст. це слово набуває значення ‘подарунок’.

У «Словнику староукраїнської мови XIV—XV ст.» (див.: ССУМ, 1, 257) наведено форми: *гостинець, гостинець, гостиньць* з однією семантикою ‘битий шлях’. Є. Тимченко зауважував, що в писемній та книжній мові XV — XVIII ст. іменник *гостинець* вживався у значенні ‘дорога, тракт’, П. Білецький-Носенко (XIX ст.) на першому місці подає значення ‘подарунок від приїжджого гостя’, а на другому — ‘велика дорога’ (Білецький, 105).

У словнику Б. Грінченка (1907 р.) слово *гостінець* зафіксовано зі значеннями: ‘подарунок, презент, гостинець’; ‘велика дорога, стовбова дорога’; ‘корчма’.

«Словник української мови» в 11-ти томах (XX ст.) лексему *гостинець* тлумачить так: ‘якась річ або ласощі, які звичайно привозять, приносять або передають звідки-небудь як подарунок’; ‘удар, постріл, предмет, яким завдають удар, травма від удару’; ‘великий битий шлях, шосе’. Друге значення кваліфіковано як переносне, а третє — як діалектне (СУМ, II, 143). Аналогічну еволюцію спостерігаємо також у рос. *гостінец* і блр. *гасцінец*. Як географічний термін зі значенням ‘велика дорога’ функціонує пол. *gościńiec*.

Еволюцію значень слова *гостинець* можна зобразити так: VI-VII—IX ст. ‘шлях, дорога’ → X-XI—XV ст. ‘дорога’, ‘тракт’, ‘велика дорога’, ‘битий шлях’ → XVI—XVIII ст. ‘велика проїжджа дорога’, ‘додаткова плата’, ‘подарунок, гостинець’ → XIX — I пол. XX ст. ‘подарунок, презент, гостинець’, ‘велика дорога, стовпова дорога’, ‘корчма’ → II пол. XX ст. — поч. XXI ст. ‘подарунок від приїжджого гостя’, ‘якась річ або ласощі, які звичайно привозять, приносять або передають звідки-небудь як подарунок’, ‘подарунки нареченій’, ‘хабар’; у перен. значенні: ‘удар, постріл, предмет, яким завдають удар, травма від удару’; ‘великий битий шлях, шосе’, ‘велика дорога, тракт’, ‘бита дорога’ як діалектне, застаріле, поетичне.

Отже, давній географічний праслов’янський термін *гостинець* у сучасній українській мові практично вийшов з ужитку.

Його місце заступили інші терміни (як питомі, так і запозичені): *дорога, тракт, шлях* тощо. У результаті семантичних процесів звужується також географія поширення цього терміна в українських говорах, подекуди його функціонування обмежується окремими населеними пунктами (наприклад, Волинь, Рівненщина, Львівщина).

Список умовних скорочень

АЖГУ — Акти Житомирського гродського уряду 1590 р., 1635 р. / Підг. до вид. В.М. Мойсієнко. — Житомир, 2004. — 249 с.

АКЖГУ — Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підг. до вид.: А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. — Житомир: Пам'ятки укр. мови: Серія актових документів і грамот, 2002. — 390 с.

Білецький — Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підг. до вид. В.В. Німчук. — К.: Наук. думка, 1966. — 423 с.

ГГ — Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. — Львів, 1997. — 232 с.

Грамоти XIV ст. — Грамоти XIV ст. / Упоряд., вступ. стаття, коментарі і словники-показчики М.М. Пещак. — К.: Наук. думка, 1974. — 255 с.

Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. — К., 1907. — Т. I. — 494 с.

ДМ — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (36. актових документів) / Підг. до вид.: В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. — К.: Наук. думка, 1981. — 312 с.

Онишкевич — Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. — К.: Наук. думка, 1984. — Ч. 1. — 495 с.

СГТЗП — Словник географічних термінів Західного Полісся // Ономастика України та етногенез східних слов'ян / Відп. ред. І. М. Железняк. — К., 1998. — С. 215—226.

СРУ — Селянський рух на Україні 1569 — 1647 рр.: Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: Г. В. Боряк, К. А. Віслобоков, Т. Ю. Гирич, Є. М. Гуменюк та ін. Відп. ред. М. Г. Крикун. — К.: Наук. думка, 1993. — 535 с.

ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV — XV ст. / Ред. Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. I. — 632 с.

СУМ — Словник української мови / За ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1971. — Т. II. — 550 с.

Тимченко — Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної мови XV — XVIII ст. / Підг. до вид.: В. В. Німчук, Г. І. Лиса. — К.; Нью-Йорк: «Літопис-XX», 2002. — Кн. 1. — 512 с.

ЦДДАУ — Центральний державний історичний архів України в м. Києві.